

Inta Jorņiņa

EKONOMIKA

VIDUSSKOLĀM

darba burtnīca

Ina Jorņiņa

EKONOMIKA vidusskolām

Darba burtnīca

Rīga, 2014

UDK 33(076)
Bi 818

Ina Jorņiņa
Ekonomika vidusskolām.
Darba burtnīca
Ar aktualizētu informāciju 2016. gadā

Recenzenti:

Mg.paed. Inga Riemere
Dr.sc.administr. Agris Upenieks

ISBN 978-9984-828-85-5

© SIA "Biznesa augstskola *Turība*", 2014, 208 lpp.

Izdevējs SIA "Biznesa augstskola *Turība*"
Izdevniecības vadītāja Daiga Rugāja
Zinātniskais konsultants *Dr.oec.* Uģis Gods

Saturs

I nodaļa. Ekonomikas priekšmets	8
1.1. Ekonomikas priekšmets, tā būtība.....	8
1.1.1. Ievads	8
1.1.2. Ekonomikas vieta citu sociālo zinātņu vidū.....	8
1.1.3. Ko dara ekonomisti?.....	8
1.1.4. Ierobežotība – ekonomikas pamatproblēma	9
1.1.5. Mikroekonomika un makroekonomika.....	10
1.2. Vajadzības un vēlmes.	10
1.3. Preces un pakalpojumi	11
1.4. Ekonomikas pamatjautājumi	12
1.5. Ekonomiskie resursi, samaksa par resursiem.....	12
1.6. Efektīva resursu izmantošana	14
1.7. Izvēles situācija, alternatīvas jēdziens.....	14
1.8. Ražošanas iespēju līkne	16
1.9. Ekonomiskās rīcības motīvi, efektīva lēmumu pieņemšana	18
1. nodaļas kopsavilkums	20
II nodaļa. Ekonomiskās sistēmas, konkurence	22
2.1. Ekonomiskās sistēmas	22
2.2. Latvijas ekonomiskā sistēma	23
2.3. Jaunais ekonomikas laikmets	24
2.4. Uz zināšanām balstīta ekonomika	26
2.5. Tirgus	26
2.5.1. Tirgus veidi	26
2.5.2. Vienkāršots tirgus modelis.....	27
2.6. Konkurence un tās veidi	29
2.6.1. Konkurences veidi	29
2.6.2. Pilnīga konkurence	29
2.6.3. Monopolistiskā konkurence	30
2.6.4. Oligopols	30
2.6.5. Monopols.....	31
2.6.6. Valsts un konkurence. Uzņēmumu apvienšanās.....	32
2. nodaļas kopsavilkums	33
III nodaļa. Patērētāju rīcība tirgū	36
3.1. Ģimenes budžets.....	36
3.1.1. Ģimenes ienākumi	36
3.1.2. Budžeta veidošanās.....	37
3.1.3. Engela likums.....	39
3.2. Kredīts.....	39
3.2.1. Kredītu veidi	39
3.2.2. Vienkāršie procenti.....	39
3.3. Studiju un studējošā kredīta nosacījumi.....	41
3.4. Noguldījumi.....	43
3.5. Vērtspapīri.....	45
3.5.1. Vērtspapīru veidi	45
3.5.2. Vērtspapīru tirdzniecība	46
3.5.3. Rīgas Fondu birža	46
3.6. Ieguldījumu fondi.....	47
3.7. Tava pensija.....	49
3.8. Apdrošināšana.....	51
3.9. Derīgums.....	52
3.10. Patērētāja tiesības un intelektuālais īpašums	55
3.10.1. Patērētāja tiesības	55
3.10.2. Intelektuālais īpašums	56

3. nodaļa kopsavilkums	57
IV nodaļa Pieprasījums un piedāvājums tirgū.....	61
4.1. Pieprasījums (grafiks, likums)	61
4.2. Pieprasījuma izmaiņas ietekmējošie faktori	63
4.2.1. Pieprasījuma izmaiņas.....	63
4.2.2. Pieprasījums un pieprasījuma daudzums	63
4.2.3. Cilvēku ienākumi un pieprasījums	64
4.3. Piedāvājums (grafiks, likums).....	65
4.4. Piedāvājuma izmaiņas ietekmējošie faktori	67
4.4.1. Piedāvājuma izmaiņas	67
4.4.2. Piedāvājums un piedāvājuma daudzums.....	67
4.5. Tirgus līdzsvara veidošanās	68
4.6. Ārpus cenas faktoru ietekme un tirgus līdzsvaru	72
4.7. Cena	74
4.7.1. Cena tirgus ekonomikā.....	74
4.7.2. Cenas griesti un grīda.....	74
4.8. Pieprasījuma elastīgums	75
4. nodaļa kopsavilkums	79
V nodaļa. Uzņēmums un komercdarbība	81
5.1. Komercdarbība, veiksmīgas komercdarbības priekšnosacījumi	81
5.2. Komercdarbības formas	83
5.3. Uzņēmuma finanses un finansēšanas avoti	87
5.3.1. Kur uzņēmējs var iegūt naudu?.....	87
5.3.2. Uzņēmuma iekšējie līdzekļi.....	87
5.3.3. Uzņēmuma ārējie līdzekļi	88
5.4. Grāmatvedības būtība un uzdevumi	90
5.5. Komercdarbības riski un darbības beigšana	93
5.5.1. Komercdarbības riski.....	93
5.5.2. Maksājuma grūtības, maksātnespēja	94
5.5.3. Biznesa plāns	95
5. nodaļa kopsavilkums	96
VI nodaļa. Ražošana un tirgzinības.....	99
6.1. Ražošanas būtība. Ražošanas izmaksas	99
6.1.1. Ražošanas sektori.....	99
6.1.2. Apzīmējumi un formulas.....	99
6.1.3. Mainīgās un pastāvīgās izmaksas.....	100
6.1.4. Vidējās izmaksas	100
6.1.5. Galējās jeb robežizmaksas.....	101
6.2. Peļņa.....	102
6.2.1. Kopējie ieņēmumi, vidējie ieņēmumi, galējie ieņēmumi	102
6.2.2. Peļņas aprēķināšana	103
6.3. Peļņas maksimizēšana pilnīgas konkurences apstākļos. Ražošanas turpināšana vai pārtraukšana	103
6.4. Grāmatvedības un ekonomiskā peļņa	107
6.5. Darba ražīgums un rentabilitāte	108
6.5.1. Darba ražīgums.....	108
6.5.2. Rentabilitātes rādītāji	109
6.5.3. Ekonomija, atkarībā no ražošanas apjoma	110
6.6. Tirgzinība.....	110
6.6.1. Tirgzinību komplekss	110
6.6.2. Cilvēki.....	111
6.6.3. Prece.....	112
6.6.4. Cena	113
6.6.5. Vieta.....	113
6.6.6. Preces virzīšana	114
6.7. Reklāma	114

6. nodaļas kopsavilkums	115
VII nodaļa. Darbs un atalgojums	117
7.1. Iedzīvotāju sastāvs un nodarbinātība	117
7.1.1. Latvijas iedzīvotāju sastāvs. Ekonomiski aktīvie un neaktīvie iedzīvotāji	117
7.1.2. Nodarbinātības līmenis.....	117
7.1.3. Pārmaiņas un tendences nodarbinātībā	118
7.2. Darba tirgus	119
7.2.1. Darba resursu piedāvājums	119
7.2.2. Darba resursu pieprasījums.....	120
7.3. Darba samaksa. Darba algas aprēķins	121
7.3.1. Darba algas veidošanās tirgus apstākļos	121
7.3.2. Darba algas formas.....	121
7.3.3. Darba algas ārpustirgus ietekmējošie faktori	122
7.3.4. Darba algas Latvijā.....	122
7.3.5. Bruto, neto un reālā darba alga	123
7.4. Iesaistīšanās darba tirgū	123
7.4.1. Motivācijas vēstule	123
7.4.2. CV.....	124
7.4.3. Darba intervijs.....	125
7.4.4. Darba līgums.....	125
7.4.5. Darba koplīgums	127
7.5. Bezdarbs	128
7.5.1. Bezdarba līmenis	128
7.5.2. Bezdarba formas.....	129
7.5.3. Bezdarbnieku raksturojums.....	129
7.5.4. Bezdarbnieka tiesības un pienākumi.....	130
7.6. Valsts un arodbiedrību loma darba tirgū	130
7.6.1. Valsts darba tirgū	130
7.6.2. Minimālā darba alga un tās ietekme uz darba resursu pieprasījumu	131
7.6.3. Arodbiedrības	132
7.7. Latvijas darba tirgus raksturojums.....	133
7.7.1. Situācija darba tirgū	133
7.7.2. Latvijas darba tirgus prognozes	134
7. nodaļas kopsavilkums	136
VIII nodaļa. Nauda un finanšu sektors	138
8.1. nauda, tās veidi, funkcijas.....	138
8.1.1. Kas ir nauda?	138
8.1.2. Naudas funkcijas	138
8.1.3. Naudas veidi.....	139
8.1.4. Latvijas nacionālā valūta – eiro	139
8.2. Naudas pieprasījums un piedāvājums	140
8.2.1. Naudas aprīte	140
8.2.2. Naudas piedāvājums.....	141
8.2.3. Naudas elementi	141
8.2.4. Naudas pieprasījums	142
8.3. Banku sistēma Latvijā.....	142
8.3.1. Divu līmeņu bankas.....	142
8.3.2. Centrālā Banka un tās funkcijas.....	142
8.3.3. Latvijas Banka – Eiropas Centrālo banku sistēmas dalībniece	144
8.4. Kredītiestādes. Kredītiestādes Latvijā.....	144
8.4.1. Kredītiestāžu veidi	144
8.4.2. Kredītiestāžu funkcijas.....	145
8.4.3. Kā bankas rada naudu	146
8.4.4. Internetbanka.....	146
8.4.5. Kredītiestāžu uzraudzība	146
8. nodaļas kopsavilkums	147

IX nodaļa. Valsts un ekonomika	149
9.1. Tirgus nepilnības.....	149
9.2. Valsts ekonomiskās funkcijas.....	149
9.2.1. Valsts funkcija – ārpus tirgus blakus efektu radīto problēmu risināšana	149
9.2.2. Valsts funkcija – sabiedriskās lietošanas preču un pakalpojumu ražošana un pieejamība.....	150
9.2.3. Valsts funkcija – ienākumu pārdale. Lorenca līkne.....	151
9.2.4. Valsts funkcija – tirgus sistēmas aizsardzība	153
9.2.5. Valsts funkcija – ekonomikas stabilizācija.....	153
9.2.6. Ražošanas resursu, ražošanas faktoru, preču, pakalpojumu un naudas plūsmas modelis	154
9.3. Nodokļi	154
9.3.1. Nodokļu un nodevu jēdziens.....	154
9.3.2. Nodokļu sistēma Latvijā.....	155
9.3.3. Nodokļi, kurus maksājam	158
9.3.4. Nodokļu aprēķināšana.....	158
9.3.5. Nodokļu veidi.....	159
9.3.6. Nodokļu likmes ietekme uz kopējiem nodokļu ieņēmumiem. Lafēra līkne	159
9.4. Valsts budžets.....	160
9.4.1. Valsts konsolidētais kopbudžets	160
9.4.2. Budžeta ieņēmumu galvenie avoti	161
9.4.3. Budžeta izdevumu posteņi.....	162
9.4.4. Budžeta deficīts, tā samazināšana.....	162
9.4.5. Valsts parāds.....	163
9. nodaļas kopsavilkums	163
X nodaļa. Ekonomikas stabilitāte un izaugsme	165
10.1. Iekšzemes kopprodukts.....	165
10.1.1. Starpprodukts un gala produkts, pievienotā vērtība.....	165
10.1.2. IKP aprēķināšanas metodes.....	165
10.1.3. Reālais un nominālais IKP	167
10.1.4. Latvijas IKP struktūra tautsaimniecības nozarēs	168
10.1.5. Nacionālais kopienākums	169
10.1.6. Citi makroekonomiskie rādītāji – nacionālais ienākums, rīcībā esošais ienākums.....	169
10.2. Ekonomiskā aktivitāte	170
10.2.1. Ekonomiskās aktivitātes cikls.....	170
10.2.2. Lietišķās aktivitātes cēloņi	171
10.3. Bezdarba ietekme uz valsts ekonomiku.....	171
10.3.1. Bezdarba izmaksas – Oukena likums.....	171
10.3.2. Bezdarbs	172
10.4. Inflācija	172
10.4.1. Naudas vērtības maiņa	172
10.4.2. Inflācijas veidi.....	173
10.4.3. Patēriņa cenas un patēriņa cenu indekss	173
10.4.4. Inflācijas temps.....	174
10.4.5. Kas iegūst un kas cieš no inflācijas?.....	175
10.4.6. Bezdarba un izflācijas sakarība.....	176
10.5. Makroekonomiskais līdzsvars	176
10.6. Fiskālā un monetārā politika	177
10.6.1. Valsts fiskālā politika	177
10.6.2. Latvijas Bankas monetārā politika	178
10.7. Ekonomikas izaugsme un ekonomikas attīstība. Ilgtspējīga ekonomikas attīstība.....	179
10.7.1. Ekonomikas izaugsmes rādītāji.....	179
10.7.2. Ilgtspējīga ekonomika	180
10.7.3. Inovācijas.....	180
10.7.4. Investīcijas, to nozīme ekonomikā	180
10.7.5. Cilvēka kapitāls.....	181
10.8. Latvijas tautsaimniecības attīstības tendences	182
10. nodaļas kopsavilkums	184

XI nodaļa. Starptautiskās ekonomiskās attiecības.....	186
11.1. Starptautisko ekonomisko attiecību būtība	186
11.2. Starptautiskā tirdzniecība.....	186
11.2.1. Ieguvumi un zaudējumi no starptautiskās tirdzniecības.....	186
11.2.2. Starptautiskās tirdzniecības priekšrocības (absolūtā un relatīvā)	187
11.3. Brīvā tirdzniecība un starptautiskās tirdzniecības ierobežojumi	191
11.3.1. Protekcionisms. Starptautiskās tirdzniecības barjeras, to ietekme uz patērētāju un iekšzemes ražotāja ieguvums	191
11.3.2. Argumenti par labu brīvai tirdzniecībai	192
11.4. Starptautiskie norēķini.....	192
11.4.1. Valūtas kurss	192
11.4.2. Valūtas kursa iespējamās svārstības.....	193
11.4.3. Latvijas maksājuma bilance.....	194
11.5. Starptautiskās tirdzniecības loma Latvijas ekonomikā	195
11.5.1. Latvijas tirdzniecības bilance	195
11.5.2. Latvijas eksporta un importa struktūra	195
11.5.3. Latvijas ārējie tirdzniecības partneri	196
11.6. Starptautiskās organizācijas.....	197
11.7. Latvija ES	199
11. nodaļas kopsavilkums	201
Pielikums	203
Formulas	203
Izmantotā literatūra	207

Apzīmējumi:

1 – apzīmējums uzdevumiem. Uzdevumi darba burtnīcā ir numurēti secīgi katras nodaļas ietvaros.

..... – aizpilda skolēns.

– Ābolītis. Paaugstinātas grūtības un papildus veicami uzdevumi. Tos var izmantot arī, ja priekšmetu apgūst ar palielinātu stundu skaitu.

I nodaļa EKONOMIKAS PRIEKŠMETS

1.1. Ekonomikas priekšmets, tā būtība

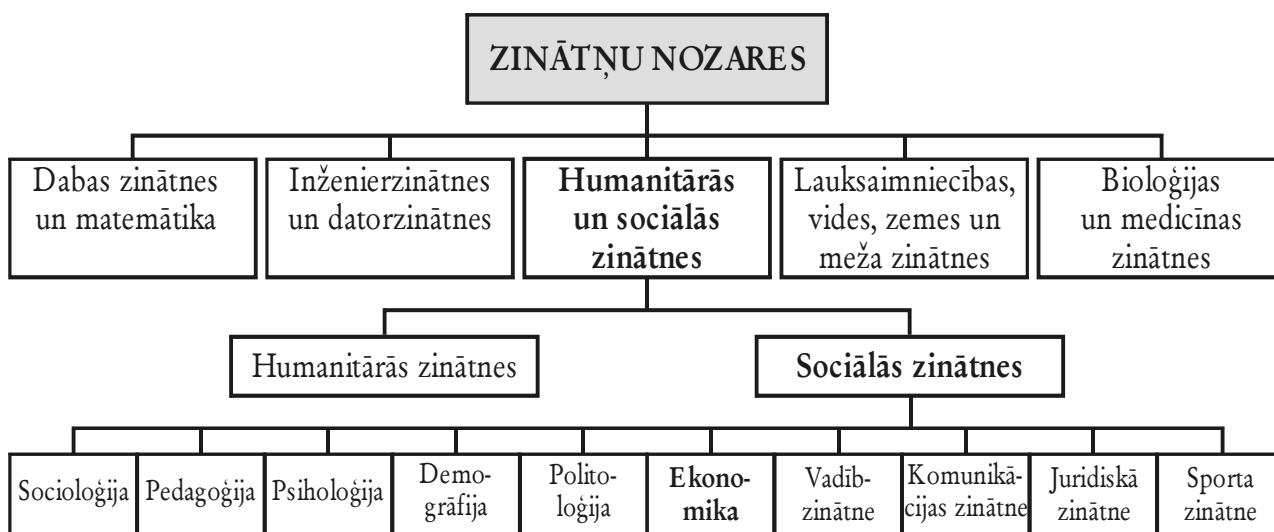
1.1.1. Ievads

1 Ekonomika ir tikai viena no dzīves jomām, kas pavada cilvēku ik uz soļa. Pamatojiet šo apgalvojumu!

2 Ko ekonomikā saprot ar jēdzienu “ekonomēt”?

1.1.2. Ekonomikas vieta citu sociālo zinātņu vidū

3 Iepazīstieties ar zinātņu nozaru shēmu un atbildiet uz jautājumiem!

Avots: <http://www.izp.gov.lv>

• Kāpēc ekonomika ir sociālo zinātņu grupā?

• Termins “ekonomika” ir aizgūts no grieķu valodas vārda *oikonomia*, kas tulkojumā nozīmē *oikos* – māja, mājsaimniecība, *nomos* – likums. Kā saprast šo tulkojumu?

1.1.3. Ko dara ekonomisti?

4 Ieva vēlas studēt ekonomiku. Ekonomikai ir vairākas apakšnozares – uzņēmējdarbības ekonomika, finanses, tautsaimniecība un citas. Ieva domā izglītību iegūt kādā no Latvijas augstskolām. Kurās Latvijas augstskolās iespējams apgūt ekonomista, finansista un citas radniecīgas studiju programmas?

Augstskola	Fakultāte	Programma

5 Intervējiet kādu ekonomistu (uzņēmēju, finansistu, bankas darbinieku u.c.), lai noskaidrotu – ar ko nodarbojas ekonomisti. Intervijai iepriekš sagatavojiet jautājumus. Klasē prezentējiet intervijas rezultātus!

Iegūtā izglītība

Darba vietas raksturojums

Amats

Darba pienākumi

1. jautājums

2. jautājums

3. jautājums

4. jautājums

6 Vai ekonomikas zināšanas vienmēr kalpo cilvēkam?

7 ASV ir daudz ekonomistu, kuri saņēmuši pat Nobela prēmiju. Kāpēc arī tur ekonomikas izaugsmes tempi samazinās, notiek ekonomiskās krīzes?

1.1.4. Ierobežotība – ekonomikas pamatproblēma

8 Kā ar ierobežotības problēmu saskaras:

Jūsu ģimene –

Jūs –

Jūsu skola –

Jūsu valsts –

- 9 Pieņemsim, ka pasakā par zelta zivtiņu zivtiņa būtu ar mieru izpildīt visus vecīša lūgumus. Vai vecītim šajā gadījumā būtu ierobežotības problēma? Atbildi pamatojiet!

1.1.5. Mikroekonomika un makroekonomika

- 10 Kuru no situācijām pēta mikroekonomika un kuru – makroekonomika? Ielieciet “X”!

Situācija	Mikroekonomika	Makroekonomika
Latvijas valdības naudas aizņēmums no Starptautiskā Valūtas fonda		
Mēbeļu kombināta aprēķini par jaunas produkcijas ražošanu		
Latvijas inflācijas aprēķināšana un salīdzināšana ar ES valstīm		
Ozolu ģimenes problēmas kredīta saņemšanai		
Valsts programmas nepieciešamība bezdarba samazināšanai		
Tomātu cenu izmaiņas jūnijā Rīgas tirgū		
SIA “Koka logi” ražošanas sašaurināšana		

1.2. Vajadzības un vēlmes

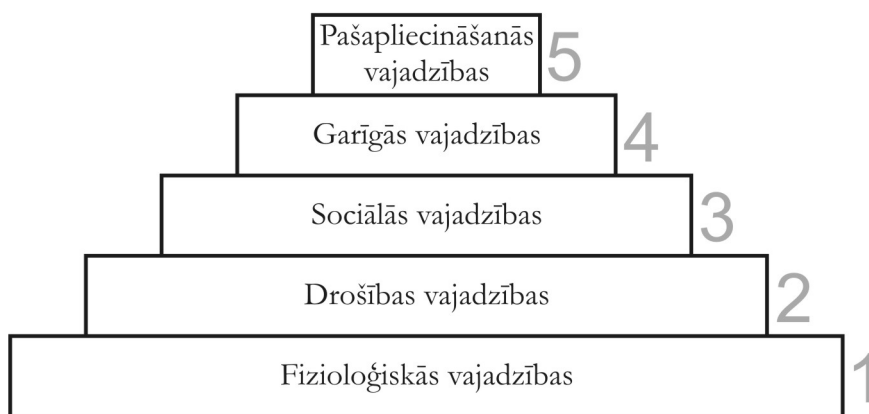
Vēlmes –viņam kaut kas nepieciešams (izsalkums, slāpes...).

Vajadzības – cilvēku vēlmju izpausmes atbilstoši personiskajām interesēm un tās sabiedrības kultūras līmenim, kurā viņš dzīvo.

- 11 Kurā grupā ietilpst katra no vajadzībām?

- sociālā aizsardzība
- mīlestība
- citu atzinība
- darbs
- apdrošināšana
- pārtika
- draudzība
- citu novērtējums
- gaiss
- pašizteiksme
- ūdens

Maslova piramīda

- 12 Robinsons Krūzo pierādīja, ka cilvēks var izdzīvot, patērējot samērā nelielu materiālo labumu skaitu. Kāpēc mūsdienu cilvēks alkst pēc arvien jauniem ražojumiem un pakalpojumiem?